

BOŻENA HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH

<https://orcid.org/0000-0002-9589-841X>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Marcin Poletyło: *Dyskurs wojny jako dyskurs pomocy.*
Jak język i ideologia oswoiły nasze wojny,
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022, 343 s.

Marcin Poletyło jest z wykształcenia socjologiem, absolwentem Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego i Szkoły Filozoficznej Tadeusza Gadacza przy Collegium Civitas. Pracował w organizacjach pomocowych w Chorwacji, Kosowie i Macedonii. W badaniach nad zjawiskami społecznymi i politycznymi korzysta z osiągnięć pragmatyki, lingwistyki tekstu, krytycznej analizy dyskursu i kognitywistyki. Analizowane zjawiska postrzega w ich językowym wymiarze, sam język traktując jako praktykę społeczną. Dzięki temu jego prace są zajmujące również dla filologa. Poletyło jest autorem monografii *Propaganda wojenna w liberalnej demokracji. Argument bałkański – analiza przypadku* (2008). Przedstawione w niej zostały mechanizmy konstruowania medialnej narracji konfliktu w Kosowie, rozgrywającego się w sytuacji zachodniego zaangażowania militarne go w przywracanie porządku międzynarodowego. Jego najnowsza publikacja *Dyskurs wojny jako dyskurs pomocy* (2022) stanowi natomiast obszerne studium poświęcone dyskursowi różnogatunkowych wypowiedzi połączonych tematyką wojenną ukształtowanemu w warunkach działań zbrojnych podejmowanych w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku. Okres ten nazywany bywa dekadą interwencji ze względu na mające wówczas miejsce dramatyczne wydarzenia na Bałkanach i w Afryce oraz dokonujące się w wielu regionach świata fundamentalne zmiany geopolityczne. Badacz pojmuje dyskurs jako sumę tekstów i kontekstów, dynamiczny system, w którym znaczenia elementów językowych są nieustannie negocjowane, aktualizowane, a poszczególni uczestnicy komunikacji stara-

ją się narzucić swoje definicje rzeczywistości. Oddzielne wypowiedzi językowe traktuje jako jednostkowe przypadki działania (zachowania się) przez mowę. Przyjmuje, że komunikaty użyte w konkretnej sytuacji i z określoną intencją nie służą jedynie do przekazywania informacji, lecz mają też nakłonić adresata do określonej reakcji słownej, przyjęcia określonych zachowań, podjęcia realizacji określonych celów. Autor akcentuje specyfikę konfliktów zbrojnych, do których dochodzi po zakończeniu zimnej wojny, ich niekonwencjonalny charakter. Podkreśla, że nierzadko nie zostają one oficjalnie wypowiedziane, nie wskazuje się w nich jednoznacznie agresora i ofiary, mimo że prowadzone są działania bojowe i dochodzi do zniszczeń. Na drodze analizy wypowiedzi na temat tzw. nowych wojen Autor rekonstruuje sposoby rozumienia i środki przedstawiania wojny, odsłaniając przy tym głębszy poziom komunikacji, nie zawsze i nie przez wszystkich jej uczestników uświadamiany. Na tym głębszym poziomie próbuje uchwycić strategie językowe stosowane w procesie tworzenia wspomnianych tekstów, ustabilizowaną społeczno-kulturową konwencją komunikacyjną.

W wyniku szeroko zakrojonych studiów Poletyło dochodzi do wniosku, że badane teksty łączy wspólne nacechowanie ideologiczne, wyrażające się traktowaniem wojny jako procesu udzielania pomocy. Na łamach swej pracy dowodzi, że użycie określonych form językowych jest zasadniczo podyktowane wymogami poprawności politycznej, narzuconej m.in. wskutek wprowadzenia międzynarodowego prawa humanitarnego, w którym zdefiniowane zostały poszczególne rodzaje przestępstw i zbrodni wojennych, w tym agresja. Na mocy tego prawa zakazuje się wszczynania wojen. Napaść zbrojna jest w świetle jego przepisów przestępstwem przeciwko pokojowi. Poletyło wykazuje, że międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych ma swe źródła w idei wojny sprawiedliwej, postanowieniach westfalskiego traktatu pokojowego kończącego wojnę trzydziestoletnią 1618–1648, oświeceniowych i późniejszych ideach praw człowieka oraz filantropii, a także nowoczesnych koncepcjach humanitaryzmu w kolonialnym i postkolonialnym kontekście. Dodajmy na marginesie, że być może eufemizacja wojny ma też po części związek z obserwowanym dzisiaj przemilczaniem, ukrywaniem, marginalizowaniem, wypieraniem śmierci i jej śladów z dyskursu publicznego.

Poletyło dostrzega trzy płaszczyzny funkcjonowania pojęcia pomocy w odniesieniu do działań zbrojnych w dyskursie wojennym. W wielu wypowiedziach wyraz „pomoc” stosowany bywa w swoim

podstawowym znaczeniu, gdy chodzi o przekazywanie sojusznikom potrzebnych dóbr (np. dostarczenie broni, amunicji, sprzętu) lub podejmowanie działań na ich rzecz w określonych okolicznościach (np. zbombardowanie wybranych celów). Używane w przenośnym sensie pojęcie pomocy jest z kolei obecne w relacjach wojennych koncentrujących się na działalności humanitarnej kierowanej do ofiar wojny, na przykład dystrybucji żywności, pomocy medycznej lub odbudowie. Wojnę przedstawia się w nich jako „ratowanie” czy „budowanie” (w przeciwieństwie do zabijania i niszczenia). Metaforycznymi reprezentacjami pomocy są ponadto wykraczające poza konwencjonalne materialne wspomaganie akty wsparcia duchowego o bardziej abstrakcyjnym, ideologicznym znaczeniu, polegające na potwierdzeniu słuszności prowadzonej polityki, wyrażeniu dobrych intencji czy solidarności (np. pomoc w odzyskaniu dumy, godności i wiary w przyszłość), a ponadto zaznaczanie obecności przez wojska przejmujące kontrolę nad określonymi terytoriami na drodze organizowania szpitali, szkół itp., budzące wdzięczność ludności krajów dotkniętych konfliktem. Badacz przytacza liczne wypowiedzi stanowiące eksplikacje oficjalnej filozofii prowadzenia wojny interpretowanej jako pomoc tego typu.

Poletyło słusznie podkreśla, że semantyczna struktura dyskursu zorganizowanego na bazie konkretnej metafory odpowiada strukturze tej metafory. W efekcie metafora redukuje repertuar możliwych interpretacji komentowanych zjawisk do jednowymiarowego ich przedstawienia, ogranicza językowe środki wyrazu do konceptualizacji i rozwinięć metafory. Zauważa, że prawidłowość ta odnosi się również do dyskursu wojny opartego na dominującej metaforze WOJNA TO POMOC, którego wewnętrzny porządek logiczny prowadzi do wyeliminowania zeń wszelkich znaczeń niezgodnych czy niespójnych z główną metaforą. W jego obrębie nie można wyrazić wielu treści związanych z fizyczną walką, agresją, zniszczeniem, eksterminacją ludności itp. Jak zauważa Poletyło, w ramach dyskursu wojny jako pomocy nie da się mówić o ofiarach podejmowanych przez siebie działań, jako że udzielenie pomocy nigdy nie czyni jej adresata ofiarą. Pomoc jest z definicji czymś dobrym dla jej beneficjentów i w żadnym razie nie pociąga za sobą ofiar.

Autor wskazuje przy tym, że procesy demilitaryzacji i humanitaryzacji języka opisu problematyki wojennej, a także wkroczenie poprawności politycznej do sfery wojskowej są zjawiskami ponadpaństwowymi, a wspomniana nadrzędna metafora implikuje wszel-

kie interpretacje aksjologiczne w ramach współczesnego dyskursu wojennego prowadzonego w różnych językach w zachodnim kręgu kulturowym. Poletyło szczegółowo analizuje funkcjonowanie tej wytuczającej przestrzeń licznych wypowiedzi na temat współczesnych wojen (także podstawy działań wojennych) konwencji, w tym generowane przez nią powiązania międzytekstowe. Odnotowuje istnienie intertekstu wojennego opartego na metaforze wojny-pomocy, intertekstualnej przestrzeni zachodniego dyskursu wojennego.

Ciekawe rozwinięcie rozważań Autora stanowią dwa wieńczące monografię szczegółowe studia przypadków: *Pomoc jako kategoria autoprezentacji żołnierzy polskich w Afganistanie* oraz *Wojna na Ukrainie według „Russia Today”* (2014)”. Dla rusycysty szczególnie zajmujący może być drugi szkic, w którym Poletyło omawia zasady funkcjonowania stacji telewizyjnej Russia Today (obecnie RT). Zwraca szczególną uwagę na przyjętą w jej działalności strategię mimikry polegającą na kreowaniu stacji na medium spoza głównego nurtu. Poprzez wyrażanie w swoich materiałach krytycznego stosunku do mediów mainstreamowych RT regularnie pozycjonuje się w roli kanału dysydenckiego, tym sposobem niejako imitując własną przynależność do zachodniego czy szerzej globalnego systemu medialnego. Dodatkowo stacja nie przedstawia oryginalnej agendy, lecz buduje przekaz na kwestionowaniu i reinterpretacji informacji podawanych przez media zachodnie. RT cechuje więc otwarcie antyzachodnia orientacja, mimo że zarówno w formie, jak i treści wydaje się bardzo zachodnia (zdaniem Poletyły wręcz amerykańska). W ramach takiego przekazu co najmniej od lutego 2014 roku relacje RT z Ukrainy pozostają formalnie zakotwiczone w zachodnim wojennym dyskursie pomocowym. Jako powód uczestnictwa Rosji w wydarzeniach na Ukrainie w 2014 roku i uzasadnienie dla działań zbrojnych RT od początku podawała pomoc rosyjskim obywatelom żyjącym na terytorium Ukrainy. RT nagłaśniała wszelkie przypadki udziału grup skrajnie nacjonalistycznych w protestach, podkreślała agresywne zachowania demonstrantów wobec milicji oraz występki o charakterze chuligańskim. Publikowała apele miejscowej społeczności rosyjskiej o udzielenie pomocy. Z empatią i zrozumieniem relacjonowała działania lokalnych separatystów, podkreślając cierpienia ludności cywilnej wywołane atakami wojsk i bojówek ukraińskich. Jako przyczynę przejmowania kontroli nad terytorialnymi ośrodkami władzy i strategicznymi obiektami przez rosyjskich komandosów oraz ukonstytuowania się separatystycznych władz domagających się autonomii lub

przyłączenia do Rosji wskazywała w szczególności decyzję o zmianie ustawy o językach, ograniczającej prawa mniejszości w Ukrainie. Zgodnie z narracją RT celem władz Rosji była przede wszystkim pomoc humanitarna cywilnym ofiarom różnego rodzaju przemocy i niesprawiedliwości doznawanej ze strony ukraińskich nacjonalistów, a ponadto opracowanie kolejnych wariantów planu pokojowego.

Autor nie uwzględnia w pracy drugiego etapu wojny w Ukrainie. Wyposażona w wiedzę zawartą w monografii Poletyły mogą jednak stwierdzić, że jest on przedstawiany w mediach rosyjskich w identyczny sposób jak wydarzenia 2014 roku w stacji RT. Od momentu zainicjowania walk w lutym 2022 roku oficjalnie zakazano nazywania napaści Rosji na Ukrainę wojną, wprowadzając obowiązek używania określenia „specjalna operacja wojskowa”. Media rosyjskie konsekwentnie przedstawiają ją jako interwencję humanitarną, przemilczając szerokie rosyjskie zaangażowanie militarne i imperialne cele rosyjskiej polityki. Za pomocą metafory wojny-pomocy w mediach rosyjskich dokonuje się przekład narracji realistycznej na narrację zdominowaną przez obronę praw człowieka, humanitaryzm. Wypełnia się opisana przez Poletyłę strategia językowa, zgodnie z którą nie mówi się o agresywnych, bezwzględnych przywódcach politycznych walczących na arenie światowej o wpływy i broniących swoich interesów, lecz o zatroskanych o praworządność i ład społeczny członkach wspólnoty międzynarodowej. Jak słusznie konstatuje autor, w metaforycznym dyskursie wojny-pomocy kwestie uniwersalnych praw człowieka wypierają kluczową dla prawdziwej narracji wojny problematykę suwerenności.

Wartościowa poznawczo, nowatorska i niezwykle aktualna monografia Poletyły ze wszech miar zasługuje na uwagę polskich, ale i zagranicznych czytelników. Z jednej strony stanowi rozległe empiryczne studium socjologiczno-politologiczne, bezpośrednio oparte na autorskim doświadczeniu i obserwacjach poczynionych podczas pracy w organizacjach pomocowych na Bałkanach, z drugiej natomiast erudycyjne studium filologiczne, pokazujące dogłębną znajomość podejmowanych przez autora zagadnień z zakresu krytycznej analizy dyskursu. Praca zawiera klucz do zrozumienia fenomenu współczesnych wojen i ich językowych obrazów. Autor dekonstruuje w niej dyskurs wojenny, wykazując przekonująco, że metafora wojny jako pomocy stanowi obecnie jeden z podstawowych środków językowych budowania zachodnich, ale ostatnio również rosyjskich oficjalnych wypowiedzi i relacji medialnych na temat konfliktów zbrojnych. Książka

ta pozwala zrozumieć aktualne narracje wojenne, pokazując, że ich główną ramę interpretacyjną stanowi metafora WOJNA TO POMOC. Metafora ta wyznacza w istotnej mierze semantyczne granice współczesnego dyskursu wojny, umożliwiając konceptualizację wojny w zasadzie niemal wyłącznie pod postacią działań niewojennych.